

Terve ja terva

Suomen *terve* -sanalla ei tietääkseni ole vielääkään varmaa etymologiaa, vaikka sen selitysyrityksiä ei ole puuttunut. Vanhoilla Nils Idmanin¹, Gananderin sanakirjan (1787), P. Butkovin², J. A. Lindströmin³ ja Bollerin⁴ yhdistelmällä on enää vain kuriositeettiarvo. Vakavammin otettavissa oli A. Ahlqvistin⁵ yritys nähdä sanassamme laina ven. *zdorovyj* 'terve' -adjektiivista, jonka selityksen mainitsevat myös Joh. Schmidt⁶ ja, tosin kysymysmerkillisenä, Vilh. Thomsen⁷. Jo Mikkola⁸ oli kuitenkin osoittanut tuon rinnastuksen äänteellisen mahdottomuuden. H. Osthoff⁹ oli kahden vaiheilla, selittääkö *terve* -sana kelttiläiseksi (hän mainitsi muinaisiirin *derb* 'tietty, määrätty') vai muinaisgerm. lainaksi. Šahmatov¹⁰ piti sitä varmasti kelttiläisperäisenä, Vasmer¹¹ taas mieluummin germaanisena lainana (hänen mainitsemiaan mahdollisia lähteitä olivat kas. *derve* 'karkea' tai tämän pohjoisgerm. vastineet: m.-skand. *Þjarfr*, norj. *tjerv*). J. Neuhaus¹² taas oletti lähteeksi m.-saks. *thervi* -sanaa, jonka merkitys on 'happamaton'. E. N. Setälä johti¹³ sekä suom. *terve* että unk. *törvény* 'laki; oikeus' -sanat jostakin kanta- tai esi-arjalaisesta **dhermen* -muodosta, jonka jatkajia on mm. m.-int. *dhárma* -'asetus, tapa, oikeus, laki'. Tätä etymologiaa vastustaa mm. H. Jakobsohn¹⁴ antamatta mitään omaa selitystään.

Hyvin monet tutkijat pitävät kuitenkin *terve* -sanaa omaperäisenä. O. Donner¹⁵ yhdisti siihen sekä suomen sanoihin *tarmo*, *tärmä*, *tuore*, *terne*, *terho* ym. unkarin *teremni* 'kasvaa; tuottaa' ja vogulin *teirmem* id. -sanat. Nik. Anderson¹⁶ vertasi siihen tšeremissin adjektiivia *türüs* 'terve'. Y. H.

¹ Försök at wisa gemenskap emellan Finska och Grekiska Språken... (Åbo 1774), s. 57.

² O finskih' slovah' v' russkom' jazykě... (Trudy Imp. Ross. Akademii V, 1842), s. 157.

³ Suomi 1852, s. 95.

⁴ Zur magyarischen Etymologie (Sitzungsberichte d. Kaiserl. Akad. d. Wiss., phil.-hist. Classe, Wien 1855), 17, s. 377.

⁵ Venäläisiä sanoja suomen kielessä (Suomi 1857), s. 97.

⁶ Zur Geschichte des indogermanischen Vokalismus II (Weimar 1875), s. 128.

⁷ Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog (København 1890), s. 308.

⁸ Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen (Helsingfors 1894), s. 116.

⁹ Etymologische Parerga I (Leipzig 1901), ss. 122 ja 136.

¹⁰ Bulletin de l'Acad. Impér. des Sciences de St.-Pétersbourg, 1911, s. 806.

¹¹ Rocznik slawistyczny VI (1913), s. 202.

¹² Kleine Finnische Sprachlehre² (Heidelberg 1919), s. 163.

¹³ Ungarische Jahrbücher VIII (1928), ss. 300—303.

¹⁴ Mémoires de la Société Finno-ougrienne LXVII (1933), ss. 139—140.

¹⁵ Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen (Helsingfors 1874), Nr. 452, Nr. 723 (s. 44).

¹⁶ Studien zur Vergleichung der ugrofinnischen und indogermanischen Sprachen I (Dorpat 1879), ss. 131 ja 186.

Toivonen tosin referoi yllämainittua Setälän etymologiaa ilman kommentaareja¹, mutta v. 1948 pitämässään luentosarjassa hän ei tietääkseni maininnut *terve* -sanaa esi- eikä kanta-arjalaisten lainojen joukossa. Björn Collinder² mainitsee *terve* -sanan niiden joukossa, jotka »im Finnischen einheimisch sind», ja Lauri Hakulinen³ katsoo sen kuuluvan »vanhaan omaperäiseen sanastoon».

Näyttää siis siltä, että nykypäivän huomattavimmat suomen kielen etymologit pitävät *terve* -sanaa omaperäisenä mutta eivät ole löytäneet sille vastineita etäsukukielistä. Uudemmassa kirjallisuudessa en ole ainakaan nähnyt hyväksyttävän yllämainittuja Donnerin ja Andersonin yhdistelmiä. Sanan lappalaiset vastineet taas (*dervas*, *diervas*, *tiervas*, *tīrvēs*, *tīrvs* ym. 'terve'), joista vielä Setälä ei osannut varmaan sanoa, ovatko ne lainoja suomesta vai eivät, on nyt varmasti osoitettu suomalaisperäisiksi, kuten professorit Y. H. Toivonen ja Erkki Itkonen minulle ystävällisesti ovat ilmoittaneet. Suomen ja lähisukukielten sana *terve* kuulunee siis kantasuomalaisena aikana muodostuneisiin *-eh*-loppuisiin johdannaisiin⁴, joiden kantasana saattaa olla *a-* tai *ä*-loppuinen substantiivi tai adjektiivi. Hakulinen mainitsee tosin ainoastaan tapaukset *kone*' ~murt. *kona* 'leikki' ja *ruode*' ~ *ruota* ja sanoo nimenomaan, että *-eh*-johdannaisten kantasanat ovat melkein järjestään tuntemattomia, joten johtimen merkitystä ei käy määrittäminen. Tahtoisin kuitenkin lisätä niihin vielä seuraavat yhdistelmät:

erhe' , *ereh*, *erehtyä* alkuaan kenties 'poiketa syrjään' ~ *erä*, vir. *ära* 'pois' (<'syrjään'), *erä-maa* 'syrjässä, erillään oleva maa';
perhe' <murt. *pereh*, *perehytyä* 'päästä perille' ~ *perä*.⁵

Tällaisiin *-eh*-loppuisiin johdannaisiin ovat mukautuneet useat vanhat balttilaiset ja germaaniset lainasanat, esim. *herne*' , *käärme*' , *luode*' , *tarve*' ym.; huomattakoon erikoisesti *ranne*' 'ställe vid stranden' jne., jonka kantasana on ilmeisesti *ranta* <germ. *strand*. Näin ollen ei tunnu mahdottomalta olettaa, että balttilaisesta lainasanasta *terva* olisi sukeutunut johdannainen *terve*'. Luulen, että tämä yhdistelmä on aikaisemmin jätetty tekemättä ainoastaan sen vuoksi, että *terva* ja *terve* -sanojen merkityksien välillä näyttää olevan ylipääsemätön kuilu. Sanoihan Setälä⁶ suoraan, että »die ursprüngliche Bedeutung des finnisch-lappischen Wortes ist offenbar 'ganz', 'unversehrt', 'integer'», ja olisihan epäilemättä vaikea rakentaa siltä 'tervasta' abstraktiseen adjektiiviin, jopa pronominiin, jolla on merkitys 'koko(nainen)'

¹ Virittäjä 1929, s. 157.

² Skrifter, utg. av Humanist. Vetenskapssamfundet i Uppsala 28 (1932), 1, s. 20.

³ Suomen kielen rakenne ja kehitys II (Helsinki 1946), s. 14.

⁴ Vrt. E. N. Setälä, Yhteissuomalainen Äännehistoria (Helsinki 1899), s. 313 ja Lauri Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys I (Helsinki 1941), s. 103.

⁵ Lauri Kettunen, Eestin kielen oppikirja (Porvoo 1928), s. 68, alaviitta 2. Vrt. Hakulinen SKRK I s. 263, II s. 11.

⁶ Ungarische Jahrbücher VIII (1928), s. 302.

Luulen kuitenkin, että *terve*-sanan alkuperäinen merkitys ei ole ollut 'koko(nainen)', vaan 'hyvinvoipa, hyväkuntoinen' (nimenomaan elävistä olennoista, vastakohtana: 'sairas, huonokuntoinen'). Tämä merkitys sanalla on nykysuomen kirjakielessä ja valtavan suuressa osassa murteita sekä myös vanhassa kirjakielessä; sitä edellyttävät niinkään jo Agricolalla tavattava tervehdys *terve!* sekä se seikka, ettei sanamme lappiin monia vuosisatoja sitten suomesta lainautuneilla vastineilla ole muuta merkitystä kuin 'terve'. Kun 'hyväkuntoinen' saattoi olla ei ainoastaan elävä olento vaan myös esine, niin pääsi helposti syntymään merkitys 'ehjä' (vastakohtana: 'rikkinäinen, epäkunnossa oleva'), jota merkitystä edustavat tietääkseni ainoat esimerkit vanhassa kirjasuomessa ovat Ljungo Tuomaanpojan maanlain käännöksessä v:lta 1601: »Ja nin vsein quin hwtan sudhen aidalle nin pitä aidan hyuin t e r u e n n ä oleman Jos ioku heistä ricki on, ia se 6 aio miehestä todistauat, nin maxakan se 3 äyriä ionga aita on» (Rakennuskaari XXII) ja »pitä . . . sudhen aidat aina t e r u e h n ä pitämän» (ibid.). Vastaavat kohdat alkutekstissä kuuluvat: » . . . tha sculu gaardha alle wælfærduga wara; ær nokor thera tha oferduger, oc witna swa VI men . . . » sekä »oc scal . . . warga gaarda altiüdih ferduga halda». Muinaisruots. *færðogher* merkitsee 'vid hälsa och krafter', siis 'terve', joten tässä tapauksessa saattaa olla kysymyksessä myös alkutekstin vaikutus kääntäjään. Nykymurteissa on kylläkin paljon esimerkkejä *terve*-sanan käytöstä kengistä, vaatteista, reestä ym., siis 'ehjän' merkityksestä. Ojansuun¹ mukaan Tytärsaarella sanottiin »parsi sukka terveeks», ts. »ehjäksi». Vasta kun oli päästy tälle asteelle, saattoi kehittyä merkitys 'kokonainen', sillä eihän hyvinkään sairaalta ihmiseltä tai eläimeltä vielä tarvitse puuttua mitään ruumiinosia, kun sen sijaan rikkinäisestä vaatekappaleesta tai työkalusta on tavallisesti jokin osa irtautunut. Eräänlaista merkitysten 'ehjä' ja 'täysinäinen, koko' välimuotoa edustaa Nousiaisten murteen tapa sanoa *terveeksi viikoksi* sellaista, jossa on kuusi arkipäivää ja joka ei siis »mene rikki» pyhien vuoksi.

Sanakirjasäätiön kokoelmien mukaan on *terve* 'täysinäinen, koko' tunnettu ainoastaan Lavansaarella, vironkielisen alueen läheisyydessä, missä tuo merkitys on nykyään vallitsevana. Viron kielen sanakirjat mainitsevat kuitenkin sen rinnalla, vieläpä ensimmäisellä sijalla, merkityksen 'gesund, sanus'.

Viron kielen kaikista vanhimmassa tekstissä, Kullamaan rukouksissa vuosilta 1524—28, on Ave Marian alkusanat »Terwütewt Maria» (tekstin päälle on lisäksi kirjoitettu: »terwe»), mikä edellyttää, että sanalla *terve* on silloin ollut merkitys 'gratia', joka vastaa germ. *heil*-sanana merkityksiä (ks. tuonnempaa). — Mielenkiintoinen on H. Gösekenin v:lta 1660 peräisin

¹ Suomen kielen tutkimuksen työmaalta (Jyväskylä 1916), s. 190.

olevan teoksen »Manuctio ad linguam Oesthonicam» tieto, jonka mukaan: »gesundt terwe . . . gantz/(totus) koggones, gantz/(integer) terwe», joten voi luulla, että silloisessa virossa *terve* -sanalla oli vielä suunnilleen samanlainen merkitys kuin nykysuomen murteissa. Jo Hupelin sanakirja v:lta 1780 mainitsee kuitenkin »terwe aasta ein ganzes Jahr», siis merkityksen 'koko, totus'; on mielenkiintoista, että käsitteet 'integer' ja 'totus' näyttävät helpoimmin sulautuvan toisiinsa aikayksiköistä puheen ollen, joita ei voida »vahingottaa» muuten kuin tekemällä ne »vajaiksi», vrt. yllä suom. murt. *terve viikko*. — Samanlainen kehitys lienee tapahtunut liivissä ja vatjassa, missä *tiēra, terve* -adjektiivien merkityksinä on sekä 'terve' että 'koko(nainen)'. Sen sijaan veps. *terveh* merkitsee maist. R. Peltolan ystävällisen ilmoituksen mukaan ainoastaan 'tervettä', ja käytettävissäni olevien lähteiden mukaan asian laita on sama karjala-aunuksessa ja lyydiläismurteissa.

Ims. sanan merkityksen kehitys on siis ollut suunnilleen sama kuin ieu. **qoilos* -sanana. Vanhimmat germ. muodot ovat goot. *hails* 'hygiēs, terve', *hails!* 'khaire! terve!', *hailjan* 'parantaa', *ga-hailnan* 'tulla terveeksi' sekä jo 300-luvun riimukirjoituksessa tavattava *hailag* (akk.?) 'pyhä', alkuaan 'täynnä hyvää voimaa, elinvoimainen', sittemmin 'onnea tuottava'.¹ Mys. *heil* on 'terve, vahingoittumaton, pelastettu', mutta myös 'ehjä (unversehrt)' ja kas. *hël* vain 'kokonainen'. Nykyään on skand. *hel* ja engl. *whole* -adjektiivien merkityksenä pääasiallisesti vain 'koko(nainen)' kun taas saksassa harvinaisena korkean tyylin sanana säilynyt *heil* esiintyy pääasiallisesti tervehdyksenä ja 'tervettä' merkitsevänä. Alasaksan alueelta kotoisin olevat käyttävät sitä kuitenkin myös 'kokonaisen, ehjän' merkityksessä.² — Balttil. taholla ieu. **qoilos* on säilynyt vain muinaispreussissa, missä *kails!* merkitsee juuri samaa kuin goot. *hails!*, suom. *terve!* Lisäksi on johdannainen *kailüstiskun* (akk.). 'terveys'. — Slaav. taholla taas ven. *celyj*, puol. *cały*, tšek. *celý*, serb. *ceo*, bulg. *cel* ym. merkitsevät nykyään ainoastaan 'koko(naista)', mutta esim. muinaiskirkkoslaav. teksteissä *čělv* (<*ieu. *qoilos*) on pääasiallisesti kr. *hygiēs* 'terve' -sanana käännösvastineena. Muinaisven. 1300—1400-luvun asiakirjoissa (testamenteissa) on tyypillinen kaava *čělymь umomь* 'terveessä järjessä' (nykyven. *v zdrazom ume*). Kaikissa slaav. kielissä on sitä paitsi jälkiä verbeistä *čěliti* 'parantaa' ja *čělovati* 'tervehtiä' > 'suudella', vrt. esim. ruots. *hälsa*, jo muinaisisl. *heilsa* 'tervehtiä'.

Merkityksenmuutos 'terve' > 'ehjä' > 'koko(nainen)' on todettavissa muuallakin. Esim. lät. *vesels* 1. 'terve', 2. 'koko(nainen)', joka on ilmeisesti sukua slaav. *veselō* 'iloinen (»vesselä»)'' -sanalle ja siis alkuaan on merkinnyt 'elin-

¹ Vrt. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 45 (1921), s. 109.

² Vrt. esim. Karl Brugmann, Die Ausdrücke für den Begriff der Totalität in den indogermanischen Sprachen (Leipzig 1884), § 14.

voimaista, elämästä iloitsevaa'; lat. *sanus* 'terve' -adjektiivin perustuvat ital. murt. *un vaso sano* 'ehjä astia', *un giorno sano* 'koko päivä'¹; lat. *integer* 'koske-maton' -adjektiivin esim. ransk. *entier*, engl. *entire*, ital. *intero* 'kokonainen'. On kyllä esimerkkejä myös päinvastaisesta kehityksestä: lat. *salvus* 'terve, vahingoittumaton; (krist.) pelastettu' on luultavasti nuorempi kuin kr. *hólos* 'kokonainen, täydellinen; kaikki' ja muinaisint. *sárvas* 'koko'.

Mutta vaikka onkin todennäköistä, jopa varmaa, että *terve* -sanan alkumerkitys on ollut 'terve' eikä 'kokonainen', niin se ei vielä oikeuttaisi yhdistämään sitä *terva* -sanaan, jollei meillä olisi täydellistä semasiologista paralleelia ieu. taholla. Sana, joka nyt kaikissa slaav. kielissä merkitsee 'tervettä' (muinaiskirkkoslaav. *sōdravō*, ven. *zdorovyj*, puol. *zdrowy*, tšek. *zdravý*, serb. *zdravi* ym.) palautuu näet muotoon **sō-dorvō*, fem. **sō-dorva*, jonka toisen osan tarkka äänteellinen vastine on lät. *darva*, liett. *darvā* 'terva' ja jonka kanssa ablaut-suhteessa oleva liett. *dervā* 'tervaspuu; hartsi, piki, terva', on sen sanan jatkaaja, josta suomen *terva* -sana ilmeisesti polveutuu.² Slaav.-baltt. sana palautuu ieu. kaksitavuiseen baasimuotoon **dereu(o)*- 'puu', todennäköisesti 'kova puu', alunperin 'tammipuun' ja slaav. **sō-dorvō* < ieu. **su-doruos* on alkuaan merkinnyt 'hyvästä (so. kovasta) puusta tehtyä', sitten 'hyvässä kunnossa olevaa, tervettä'; on mielenkiintoista todeta, että ieu. **su-* 'hyvä' piilee myös kr. *hygiēs* 'terve' sanan ensimmäisessä osassa.³ Jos, kuten on hyvin ajateltavissa, mutta valitettavasti ei vielä todistettavissa, myös suomen *terva* -sana on, kuten sen balttilainen lähdekin, alkuaan merkinnyt vain ainetta, josta valmistettiin tervaa, siis 'tervaspuuta', niin merkityksenkehityksen suunta tulee suorastaan silmiinpistävän samanlaiseksi. On näet huomattava, että kovin ja kestävin puulaji Etelä-Euroopassa on tammi, kun taas Koillis-Euroopassa tervas on yleensä se puulaji, joka parhaiten vastustaa lahoamista, joten esim. suom. *tervaskanto* on tullut terveen miehen symboliksi. Kuten suom. *terve* on myös slaav. **sō-dorvō* -muodon jälkeläisillä joskus merkitys 'ehjä, kokonainen'. Jo 1400-luvulla saattoivat venäläiset käyttää kirkkokielestä lainattua muotoa *zdrava* ehjistä vaatteista (vastakohtana: *vetha iskropena* 'vanha rikkinäinen'). Nykyvenäjässä voi sanoa *zдорovája doská* 'terve, kova lauta' (vastakohtana *gnilája* 'laho') *zдорovýj remén* 'vahva, ehjä remmi' jne. Vielä pitemmälle tämä merkityksenkehitys menee serbiassa: *zdrav lonac* 'ehjä pata', *zdrava djevojka* 'virgo intacta' (venäjäksi tavallisesti: *célka*, vrt. yllä *célyj*), sekä makedoniassa: *zdrava kuča* 'ehjä talo' (vas-

¹ Vrt. esim. W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*³, s.v. *sanus*.

² Viimeksi lienee sanaa käsitellyt Jalo Kalima, *Itämerensuom. kielten baltt. lainasanat* (Helsinki 1936), s. 168.

³ Vrt. esim. A. Walde—J. Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* I, ss. 804—806, II, s. 512.

takohtana *arabatija* 'rappeutunut, rauniona oleva'), *zdrava motika* 'ei rikkinäinen (ehjä) kuokka'. Ministeri Zdravkovskin ystävällisen ilmoituksen mukaan sanotaan eräissä serb. kansanlaulussa: *radio je zdravi celi dan* 'hän on tehnyt työtä koko päivän', missä 'koko' on ilmaistu sekä tavallisella *celi* että myös *zdravi* -sanalla. Näistä esimerkeistä selviää havainnollisesti, miten 'hyväpuisesta' tai 'hyvätervaisesta' on voitu päästä 'kokonaiseen'. Toiselta puolen taas slaav. sana on kehittynyt tervehdykseksi, joten esim. ven. *zdoróvo!* nyt merkitsee aivan samaa kuin suom. *terve!*, goot. *hails!* Murteittain ven. *zdoróvat'sja* on jopa 'suudella', josta veps. *tervehtada* 'suudella' on ilmeinen käännöslaina.

V. KIPARSKY